

NAHÇIVAN ŞEHRİNDE ÇOCUK OYUNLARI VE OYUNCAKLARI

Doç.Dr.Asef ORUCOV*

ÖZET

Nahçıvan şehrinde yaptığımız araştırmalar sonucu elde ettiğimiz bilgilere dayanarak son yıllara kadar taş, ağaç, kemik, top, kemer, mendil vs. gibi eşyalar çocuk oyunlarında kullanılan malzemeler olmuşlardır. Bu oyunlar içerisinde taş oyunları önemli yer tutarken, asıl malzeme taş olmuştur. Nahçıvan'dan elde edinilen bilgilere göre taşla ilgili oyunlar – beş taş, yedi taş, holuk, moza, dom-dom (rakada), allemekaya, taşaçıktı vs. gibi oyunlardır. Bahsedilen bu oyunlardan bazılarını grup, bazılarını ise çift halinde kız ve erkek çocuklar birlikte oynarlar. Araştırmalardan anlaşılmıştır ki, bu oyunlar çocukların fiziksel ve zihinsel gelişiminde önemli rol oynamışlardır. Yaşamımızdaki birçok şey gibi bazı oyunların da kesin bir başlangıç tarihi ve yeri yoktur. Oyunların bu günkü biçimine gelmesi için uzun yıllar geçmiş ve ilk ortaya çıkış biçimine birçok özellikler eklenmiştir. Onu da belirtelim ki, Nahçıvanda oyunun kökeni, oldukça eskilere gider. Bu çalışmada amaç aynı zamanda çocuk oyunlarının turizme olan katkısını belirlemektir.

Anahtar kelimeler: Oyuncak, çocuk, eğitim, oyun, geleneksel, Nahçıvan.

THE CHILDREN GAMES AND TOYS IN NAKHCHIVAN CITY

ABSTRACT

According to the information obtained as a result of our research until recent years in Nakhchivan city stone, wood, bone, ball, belts, towels, etc. such goods have been the material used in children's play. Important part of this game while holding the stone games, stone was the main material in stone game. According to the information obtained from Nakhchivan stones related games- such as five stones, seven stones, holuk, moza, dom-dom (rakada), allemekaya, taşaçıktı. Some of those games mentioned groups, some boys and girls play together in the double. It is understood from the research that these games have played an important role in physical and mental development of children. Like many things in our lives, some games have no definitive starting date and place. It has been many years since the games have come to this day's and many features have been added to the first appearance of the games. **In Turkish communities, the origin of the games was really old. At the same time, the purpose of this study is to determine the contribution of children games.

Keywords: Stone, children, education, game, traditional, Nakhchivan.

* Nahçıvan Bilimler Akademisi, aseforucov@yahoo.com.tr

GİRİŞ

Öncelikle bu makaleyi hazırlamakta amacımız unutulmuş veya unutulmakta olan çocuk oyunlarının derlenmesi ve yazıya geçirilerek korunması, gelecek nesillere aktarılmasıdır.

Genellikle yetişkinler çocuk oyunlarını, çocuklarının hoşça vakit geçirmelerine yardımcı olan, eğlenceli, ancak amacı olmayan etkinlikler olarak düşünürler. Oysa oyun, çocuğun yaşamında önemli işlevi olan bir olgu ve çocuğun önemli bir görevidir. Oyun, kendiliğinden ortaya çıkan, hedefi olmayan ve mutluluk getiren serbest bir etkinliktir. Bu oyunlar çocukların kendi kültürlerini tanımasına ve idrak etmesine yardımcı olur. Bu oyunlar kendi mahiyetleri bakımından fiziksel ve manevi terbiyeyi birleştirir. Oyunlar aynı zamanda çocukların fiziksel ve ruhsal gelişimine de etkide bulunmaktadır. Çocuk oyunları çocuklarda güç, kuvvet, çeviklik, çabukluk terbiye etmekle birlikte, manevi gelişiminde tahammül, uyanıklık, netlik, temkinlilik, düşünme yeteneği aşılabilir ve renk seçimine, hesap sisteminin gelişmesine etkide bulunur. Çocuk oyunları aynı zamanda, çocuk folklorunun belli kısımlarını kapsamakla birlikte, müzik ritimleri ve koro örneklerini de kendinde birleştirmektedir. Aynı zamanda çocuk oyunları karakter ve kişilik gelişimini, iletişim kurma yeteneklerini olumlu yönde pekiştirmesinde önemli rol oynamıştır. Aynı zamanda, karakteristik ve sportif yapısı, birlik fikri, kendini yönetebilme, komuta etme, hata yapmama ve zafere ulaşma, yardımlaşma, zeki ve dikkatli olma gibi özellikler gözümüze çarpmaktadır ki; bu, üzerinde çalışılması gereken önemli bir konudur.

Fakat son dönemlerde hareketli oyunların yerini bireysel, özellikle bilgisayar oyunlarına vermesi ciddi soruna dönüşmüştür. Günümüzde çocuklar şehirlerin, köylerin, mahallelerin sokaklarında daha az oynamaktadırlar. Bunun da bir takım nedenleri vardır:

1. Teknolojinin gelişimi,
2. Ailelerdeki çocuk sayısının eski dönemlere kıyasla daha az olması,
3. Şehirlerde oyun alanlarının kısıtlılığı.

Teknolojinin gelişmesi ile çocuklar tarafından oynanan geleneksel oyunlar unutulmuştur. Çocuklar gündelik yaşamlarının büyük bir kısmını televizyon ve bilgisayar önünde geçirmektedirler. Böylece çocukların oyunları, oyuncakları ve arkadaşları başlıca olarak ekran olmuştur. Gününü ekran başında geçiren çocuklar fiziksel olarak zayıf, yorgun ve düşkün olmaktadır kendi içlerine kapanmakta, insanlarla iletişim kurmakta da zorluk çekmektedirler. Eski dönemlerle kıyasladığımızda, bir evde ortalama 5-6 çocuk yaşadığı bilinmektedir. Bu da bir mahallede aynı yaş grubundan 6-10 yaş arasında çocuk demektir. Aynı zamanda bir aile

içerisindeki çocuklar ve/veya kardeşler arasındaki fark da o kadar büyük olmamıştır. Günümüzde evdeki çocuklar arasındaki yaş farkı çok açık şekilde kendini göstermektedir. Örneğin, günümüz ailelerinin çocukları arasında yaş farkı daha fazla olduğu için birlikte oynamaları neredeyse imkânsızdır.

Bilindiği üzere, oyunlar çocukların yaşına ve cinsiyetine göre belirli gruplara ayrılır:

- 1) Erkekler tarafından oynanan oyunlar,
- 2) Kızlar tarafından oynanan oyunlar,
- 3) Karışık oynanan oyunlar.

Çocuk oyunları üzerine Mevlüt Özhan'ın da bir tasnif denemesi olmuştur. Özhan, daha önce yapılan tasnifleri de göz önüne alarak çocuk oyunlarını;

A. Oynama zamanlarına göre,

B. Oynanma yerlerine göre,

C. Oynayanların cinsiyetlerine göre,

D. Oyun içinde kullanılan araçların türüne göre olmak üzere dört ana başlık altında toplamıştır. (Özhan, 1997: 17-18).

7-8 yaşlarına kadar çocuk oyunları cinsiyetine göre ayrılmaz. Fakat sonradan erkek çocuklar zor oyunları tercih ettiklerinden kız çocuklarının bu oyunlarda yer alması olanaksızlaşır. Diğer sebep ise artık kızların ergenlik dönemlerine girmeleri ile oyunlar birbirinden ayrılır. Nahçıvan'da yapılan araştırma sonucu elde ettiğimiz bilgilere göre, taş, ağaç, kemik, top, kemer, havlu vs. eşyalar çocuk oyunlarında kullanılan aletler olmuştur. Taş oyunlarında asıl malzeme taş olmuştur. Bu yazıda taşla ilgili çocuk oyunları araştırılacak ve bu oyunun Anadolu bölgesindeki çocuk oyunları arasındaki benzer ve farklı tarafları ortaya konulacaktır. Nahçıvan'dan elde edinilen bilgilere göre taşla ilgili oyunlar – beş taş, yedi taş, holuk, moza, dom-dom (rakada), allemekaya, taşçıktı vb. gibi oyunlardır. Bahsedilen bu oyunlardan bazıları grup, bazıları ise çiftler halinde kız ve erkek çocuklar birlikte oynarlar. Bu şekilde bölüştürme sistemi de bazı durumlarda taşla birlikte yürütülür.

Pertev Naili Boratav, Yüz Soruda Halk Edebiyatı (2013) adlı çalışmasında halk oyunlarını sınıflandırmıştır ki, şunlardan çocuklarla alakalı olanlar şöyledir:

I. Sadece çocuklara özgü oyunlar:

- a) Büyüklerin küçükler için çıkardığı oyunlar,
- b) Çocukların söz oyunları,
- c) Takım hâlinde, danslı, türkülü oyunlar ve basit taklit oyunları.

II. Beceri ve güç oyunları:

- h) Asıl beceri oyunları,
- i) Utmalı/ kazanmalı beceri oyunları,
- j) Jimnastik ve ritmik oyunlar,
- k) Asıl güç oyunları,
- l) Güç ve beceri oyunları

III. Zekâ oyunları (Boratav, 2013, 200-201)

OYUNCAK OLARAK ÇEŞİTLİ OYUN MATERYALLERİ OLAN OYUNLAR

Doğadaki bitki (ağaç dalı, ekin, papatya, bitki tohumu, harnup çekirdeği vb.), taş, tahta, badem, kemik, toprak, kamış, böcekler, artık materyaller; top, bilye, salıncak, ip gibi sanayide üretilmiş hazır oyuncaklar; el yapımı oyuncaklar çocuk oyunlarının oyun materyallerini oluşturmaktadır. Kesilmiş kamışlardan uçurğan/uçurtma, kesilmiş kamıştan düdük/kaval, ipten salıncak, ip atlama, elle ip oyunu, ağaç dallarından at, büyük mertekten gıcırdak, kesilmiş tahtalardan silah, bisiklet lastiğinden tüfek, kurşun, taşlardan beştaş, kağıttan gemi, uçak, fal, isim-eşya oyunlarının malzemesi vb. üretilir. Dikkat edilirse saydığımız bu malzemelerden oluşturulan oyunlar aynı zamanda taşla alakalı tüm oyunlarda karşımıza çıkmaktadır. Örneğin taş oyunlarında sözlü, takım halinde, güç ve beceri ve nihayet zekâ oyunlarının hepsi vardır.

Oyunlar nerede oynanırdı? Nahçıvan şehrinde oyun yerleri sokak, alan yahut mahalle arasındaki bir boşluktur.

Taş-taş, (Moza) oyunu

Oyunda iki kişi baş başa oyun sergiler. Oyuna ilk başlayacak kişiyi belirlemek için kura çekilir. Oyuncak olarak her oyuncu bir adet büyük yuvarlak taş götürür. Oyuna başlayan oyuncu başlangıç yerinden kendi taşını 4-6 mesafeden ileri doğru atar. Rakip oyuncu aynı yerden kendi taşını atar ve rakibinin taşını vurmaya çalışır. Kendi taşı ile diğer taşı vurduğunda, taş hangi mesafede düşüyorsa oraya rakip oyuncu gidecektir. Taşın düştüğü yere giden öbür oyuncu kendi taşı ile yine rakibinin taşını vurmalıdır. Eğer taşlar birbirine değmezse, sıra diğer oyuncuya geçer. Atılan taş diğerini vurursa, taşı vurulan oyuncu taşın uzaklaştığı yere kadar diğer oyuncuyu sırtında taşır. Taşlar birbirine değmezse öbür oyuncu kendi taşı ile öteki taşı vurmalıdır. Böylece oyun sürdürülür. Bu oyun genellikle erkekler arasında oynanır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Aksaray bölgesinde ufak değişikliklerle "Konmaca" adı ile bilinmektedir (Oğuz, Ersoy, 2007, 145). Oyunun geliştirdiği beceriler; dikkat, hedefi doğru nişan almak ve hedefi vurmaktır.

Beş taş oyunu

Nahçıvan'da halk arasında şu oyuna çok zaman "qəcəmə taş", "qərcəmə taş" oyunu da denilmektedir. Oyun, esasen iki rakip oyuncu ile oynanır, yani bire-bir şekilde mücadele vardır veya bir kaç kişiden oluşan karşılıklı iki grup halinde oynanabilir.

Oyunda beş yuvarlak taş kullanılır. Kimin birinci başlayacağını belirlemek için her iki oyuncu sırayla beş taşı avucunun içerisine alır ve yukarıya doğru atarak elinin ters tarafını çevirerek taşlardan birkaçını elinin ters tarafı ile tutar. Kimin elinin üstünde daha çok taş kalırsa ilk olarak oyuna o başlar. Veya taşlardan birinin bir tarafını ıslatıp, "yaşsan kuru" denir. Karşı taraf ise ya "yaş", ya da "kuru" der. Bu kez taş göğe atılır, yere kimin söylediği taraf düşerse, o çocuk oyuna başlar.

Oyunun geçirilmesi kuralı:

1. Başlangıç kuralı olarak; avucun içerisinde beş taş karıştırılarak yere atılır, ardından taşlardan biri yerden alınır ve yukarı atılır. Taş havada iken yerdeki dört taş bir bir alınmaya çalışılır. Toplanan taşlar elden yere düşmemelidir. Avuçta toplanan taşlar bir kenara yığılır.
2. İlk olarak olduğu gibi yine taşlar avucun içerisinde karıştırılır ve yere atılır. Bu kez aynı kural ile taşlar ikişerli toplanır.
3. Yine başlangıç kuralı uygulanır. Bu kez yerdeki taşlar üç ve bir olarak toplanır.
4. Aynı kurallar devam eder. Taşın biri yukarı atılır. Avucun içerisinde kalan dört taş hızla yere konur ve havaya atılan taşı yere düşmeden tutmaya çalışılır (Jafarova, 2010, 256).

Bu oyunun en heyecanlı yeri oyunda yenilenin cezalandırılmasıdır. Ceza amacıyla yenilen oyuncu, iki parmağının arasına oynanan taşlardan birini koyup sıkır. Bu kez yenilen çocuk diğerine uçan bir kuş göstermelidir. Kuş görüntülenene kadar arasında taş olan parmaklar sıkılır. Bu cezanın adına "kuş gösterme" ismi verilmiştir. Diğer bir ceza türü ise "küpeden bal çıkartma" cezasıdır ki, bu ceza yöntemine puan çıkartma" da denir. Bu ceza türünde iki el yere konup altında taşlar toplanır, parmaklar azda olsa açılır. Karşıdaki çocuk ise diğer çocuğun elin arasında olan taşları çıkarmaya çalışır. Bu kez taşları çıkarmaya çalışan çocuğun eli cırmalanır ve ona izin verilmez ki, elin arasında olan taşları götürsün. Bu oyunu daha çok kız çocukları oynar. Ancak bazen oğlan çocukları da oynamak isterse oynar.

Oyun, Nahçıvan'da "qecemetaş" veya "beştaş", Anadolu'da "beştaş" adıyla oynanmaktadır. Anadolu'da bu oyunda sonda göğe atılan taş elin tersi ile Azerbaycan'da elin içinde tutulur. (Memmedova, 2014. 22).

Ellemekaya oyunu.

Bu oyun da taşlarla oynanır. Yerde düz bir hat boyunca birbirinden 1,5 m. mesafede olmak üzere taşlar dikine dizilir. Çocuklar iki gruba ayrılır. Yere çizgi çekilir, her iki taraftan aynı mesafede olan çocuklar dikine duran taşlara taş atıp, yıkmalıdır. Hangi grup sıkı vurup taşları yıkarsa, bu grup galip gelir. Oyun bir kural olarak döne-döne tekrarlanır ve hay sesi şeklinde sevinç ünlemi ile ifade edilir.

Dam-dam veya Rakata oyunu.

Kaynak kişilerin verdiği bilgiye göre Nahçıvan'ın bazı yörelerinde bu oyuna klas-klas da denir. Bu oyun da taşla oynanır. Klas-klas sözü büyük olasılıkla, Rus işgalinden sonra Azerbaycan türkçesine dahil olmuş kelimelerdendir. Bu oyunda yere, yan yana dört adet kare biçiminde çizgi çekilir. Yassı bir taşı birinci kareden itibaren atarak kareler üzerinden zıplayarak geçilir ve bu şekilde tüm kareler aynı kural devam eder. Bu kez oyuncu taşı elle atmalıdır; çünkü taşın yere çekilen çizgi üstüne düşmemesi veya oyuncunun kendi ayağının çizgiye değmemesi gerekir. Oyunun belli bölümlerinde taşı başının üstüne koyup damaları geçer, bazı bölümlerinde ise ayağın üstüne koyup diğer ayakla sıçrayarak damaları geçmelidir. Birkaç aşama geçtikten sonra oyun sona erer. Sonra oyun karşı tarafa geçer. Bunların herhangi birini yapamayan oyunu yitirir. Bu oyunu sıklıkla ortaokulda okuyan çocuklar daha çok oynar. Daha çok kız çocuklarının tercih ettiği oyundur. Oyun oynamak için hem zeka hem de fiziksel güç talep edilir.

Yedi taş oyunu

Bu oyunu oğlan ve kız çocukları beraber oynarlar. Yedi tane yassı taş üst üste konulur, onu 5-6 metrelik mesafeden topla vurup dağıtırlar. Çocuklardan biri dağılmış taşların yanında durup onların yeniden üst üste konulmasına izin vermez. Diğer çocuklar ise yedi taşı yeniden üst üste koymaya çalışır. Bu zaman taşların yanında durmuş çocuk elindeki topla onları vurmaya çalışır. Eğer bunu başarırsa oyun yeniden başlar. Topla vurulmuş çocuk bu defa yedi taşın yanında durur.

Taşa çıkma oyunu

Bu oyunu hem kız çocukları hem de erkek çocukları oynarlar. Oyun alanı çok taş bulunan yer olmalıdır. Kura atılır kime düşse o çocuk kalan çocukları kovalar. Çocuklar taşların üzerine çıkar. Hangi çocuk taş üzerine çıkmamışsa ve kovalayan çocuk elini ona vurursa, çocuk kaybetmiş sayılacaktır. Oyun sırasında çocuklar bir taş üzerinden düşüp başka taş üzerine çıkarlar.

Holuk-holuk oyunu

Bu oyuna çocuklar arasında aynı zamanda taş-taş oyunu denilir. Oyunda iki kişi baş başa oyun sergiliyor. Oyuna ilk başlayacağı belirlemek için kura atılır. Her oyuncu oyuna bir adet iri taş ile katılır. Oyuna başlayan oyuncu kendi taşını 4-6 adım mesafeye atar. Rakip oyuncu atılan taşı vurabilirse, kendi taşı diğer taşan değdikten sonra hangi mesafede yere düşüyorsa, durdukları yerden o yere rakibi girecektir. Orada düştükten sonra öbür oyuncu kendi taşı ile rakibin taşını vurmalıdır. Eğer taş değmese o zaman öteki oyuncu onun taşını vurmalıdır. Değmezse öbür oyuncu kendi taşı ile öteki taşı vurmalıdır. Böylece oyun sürdürülür. Bu oyunda da dikkat, hedefi doğru nişan alma ve hedefi vurmaktır.

Benövşe oyunu

Günümüzde de sıkça oynanan oyunların biri de “Benövşe” oyunudur. Bu oyunu okullarda kız ve erkekler birge (beraber-ortak) oynarlar. Bu oyun da basitliği ile öne çıkar. Okul öğrencileri (15-20 kişi) uzun teneffüs aralarında iki gruba ayrılırlar ve aralarında 15-20 metrelik mesafe bırakarak karşı karşıya dururlar. Birinci ekip hep beraber “*bənövşə bəndə düşər bizdən sizə kim düşər*” diye sorar. İkinci ekip de kendi arasında istişare ettikten sonra “*adı gözəl özü*

gözəl Lamiye ya Hüseyin (bir çocuk ismi)” derler. Oyun zamanı çocuklar zincir gibi sıkı bir biçimde elele tutuşurlar. Adı söylenmiş kız veya erkek çocuk karşıdaki ekibe doğru hızlanarak koşar ve bedeniyle zinciri koparmaya çalışır. Zinciri kopabilirse bu ekipten birisini beraberinde kendi ekibine götürür. Koparamazsa rakip ekibe katılır. Oyunun eğitim açısından değeri, çocukların beceri, güç ve takım ruhu kazanmaları acılarından gelişimine katkılarıdır. Oyun grupta yalnız bir kişi kalana kadar devam eder. Aynı oyun diğer Türk halklarında da vardır (Asipova, 2015: 98).

SONUÇ

Son olarak belirtmek isteriz ki, oyunlar daha çok hareketli oldukça çocukların fiziksel gelişiminde önemli rol oynamaktadır. Fakat oyunların çeşitli saymacalarla başlaması, bazı oyunlarda fiziksel hareketin sözlü şekilde ifade edilmesi çocukların zihninin ve konuşma gelişimine ciddi etkilemektedir. Tüm bunlara rağmen bu oyunlar tamamen unutulmuş ve ortadan kalkmıştır. Ancak günümüzde çocuk, internet yoluyla iletişim kurmanın yanı sıra komşu çocuğuyla da olan bağını korumak için bu tür oyunları oynamakla geleneksel çocuk oyunları yaşayabilir, nesilden nesile aktarılabilir.

Oyun, çocuğun özgürlüğüdür ve çocuktaki tüm yetenekleri uyandıran serpilip açılmasına yarayan bir dürtüdür (Yörükoğlu, 1989: 150). Oyunların doğasında olan özellikler, oyun oynayan çocuğun öğrenme ve kendi becerilerini geliştirmesi açısından önemli bir role sahiptir.

KAYNAKÇA

Asipova; N.,”Kırgız Çocuk Oyunlarının Eğitim Açısından İncelenmesi”, I. Uluslararası Türk Dünyası Çocuk Oyun ve Oyuncakları Kurultayı. Ankara, 98-103,2015

Azerbaycan Halk Çocuk Oyunları, Bakı: Çayıoğlu,2014

Başal; H.A,”Geçmiş Yıllarda Türkiye’de Çocuklar Tarafından Oynanan Çocuk Oyunları”,Eğitim Fakültesi Dergisi, XX (2), 243-266,2007

Boratav; P., Yüz Soruda Halk Edebiyatı, Gerçek Yayınları,İstanbul,2013

Jafarova; İ.,”Azerbaycan Geleneksel Çocuk Oyunları”, Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi,Yıl 2, Sayı 1, 244-261,2010

Memmedova; M.,”Azerbaycan ve Anadolu Folklorunda Oyun ve Tamaşalar”, Bakı: Elm və təhsil,2014

Oğuz; O. ve Ersoy; P.,”Türkiye’de 2004 Yılında Yaşayan Geleneksel Çocuk Oyunları”, Gazi Üniversitesi THBMER Türk Halkbilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Ankara,2007

Özhan; M., Türkiye’de Çocuk Oyunları Kültürü, Ankara,1997

Yörükoğlu; A., Çocuk Ruh Sağlığı, Özgür Yayınları,İstanbul,1989

İNTERNET KAYNAĞI

Kaya D.Sivasta çocuk oyunları.http://dogankaya.com/fotograf/Sivasta_cocuk_oyunlari.pdf

Nahçıvandan şəhrinde kaynak şahıslar:

Əliyeva Güllü Əlibaba kızı: 1939 doğumlu, orta okul

Əliyeva Qəmər Ali kızı: 1934 doğumlu, orta okul

Həsənov Xudaverdi Haqverdi oğlu: 1956 doğumlu, lise mezunu

Qənbərova Şəfiqə Xəlil kızı: 1939 doğumlu, lise mezunu

Seyidov Mirmahmut Mirməhəmməd oğlu: 1949 doğumlu, lise mezunu

Veliyev Veli Kara oğlu: 1932 doğumlu, lise mezunu

Zeynalov Əli Həsən oğlu: 1934 doğumlu, orta okul məzunu